

SANOAT KOMPANIYALARIDA DAVLAT XARIDLARINI MOLİYALASHTIRISHNING AMALDAGI HOLATI TAHLILI

Xamdamov Sardor Farmon o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi (DSc), PhD

E-mail: sardorxamdamov@gmail.com

ORCID: 0009-0001-5072-7342

Annotatsiya: Maqolada yirik sanoat kompaniyalarining rasmiy ochiq ma'lumotlari asosida davlat xaridlarini moliyalashtirishning amaldagi holati tahlil qilingan. Korporativ buyurtmachilar xaridlarining moliyalashtirish manbalari tarkibida o'z mablag'lari mutlaq ustunlik qilishi (Navoiy kon-metallurgiya kompaniyasi misolida — 83,7 foiz, bosh idoralar kesimida 100 foizgacha) aniqlangan, bu xaridlar moliyasini korxonaning aylanma kapitali boshqaruvi bilan bevosita bog'laydi. Xarid kanallari tarkibida raqobatli tartib-taomillar (tanlov, auktsion) ulushi qiymat bo'yicha 0,4 foizdan oshmasligi ko'rsatilgan. "O'zbekimiyosanoat" AJ misolida markazlashgan xaridlarning keskin qisqarishi (55,6 mlrd so'mdan 2,7 mlrd so'mgacha) va xarid funksiyasining dezentralizatsiyasi qayd etilgan. Kliring tizimida mablag'larning muzlatilishi aylanma kapitalga yuk sifatida baholanib, uni yumshatish bo'yicha takliflar asoslangan.

Kalit so'zlar: davlat xaridlari, moliyalashtirish manbalari, korporativ buyurtmachi, o'z mablag'lari, aylanma kapital, kliring, zakalat, dezentralizatsiya.

Abstract: The article analyzes the current state of financing of public procurement by large industrial companies based on official open data. It is found that own funds absolutely dominate the financing structure of corporate contracting entities (83.7 per cent in the case of Navoi Mining and Metallurgical Company, up to 100 per cent for head offices), which directly links procurement finance to working capital management. The share of competitive procedures (selection, auction) does not exceed 0.4 per cent of procurement value. Using Uzkimiyosanoat JSC as an example, a sharp reduction in centralized procurement (from 55.6 to 2.7 billion soums) and decentralization of the procurement function are documented. The immobilization of funds in the clearing system is assessed as a burden on working capital, and proposals for its mitigation are substantiated.

Keywords: public procurement, sources of financing, corporate contracting entity, own funds, working capital, clearing, bid security, decentralization.

Абстрактный: В статье анализируется текущее состояние финансирования государственных закупок на основе официальных открытых данных крупных промышленных компаний. Выявлено абсолютное преобладание собственных средств в структуре источников финансирования закупок корпоративных клиентов (в случае Навоийской горно-металлургической компании — 83,7%, в случае головных офисов — до 100%), что напрямую связывает финансирование закупок с управлением оборотным капиталом предприятия. Доля конкурентных процедур (тендеров, аукционов) в структуре каналов закупок составляет не более 0,4% в стоимостном выражении. В случае АО «Узкимёсаноат» отмечено резкое сокращение централизованных закупок (с 55,6 млрд сумов до 2,7 млрд сумов) и децентрализация закупочной функции. Замораживание средств в клиринговой системе рассматривается как бремя для оборотного капитала, и предложены способы его смягчения.

Ключевые слова: государственные закупки, источники финансирования, корпоративный клиент, собственный капитал, оборотный капитал, клиринг, заемные средства, децентрализация.

Kirish (Введение/Introduction).

Bugungi kunda davlat xaridlari mamlakat iqtisodiyotida ishlab chiqarish, infratuzilma va ijtimoiy sohalarining barqaror faoliyatini ta'minlovchi muhim iqtisodiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, sanoat kompaniyalari tomonidan davlat buyurtmalarining bajarilishi ishlab chiqarish hajmlarini kengaytirish, korxonalar o'rtasidagi xo'jalik aloqalarini rivojlantirish, yangi ish o'rinlarini yaratish hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, davlat xaridlarining samaradorligi nafaqat xarid jarayonining tashkiliy va huquqiy jihatlariga, balki ularni moliyalashtirish manbalari, to'lov mexanizmlari va moliyaviy risklarni boshqarish darajasiga ham bevosita bog'liq.

Sanoat kompaniyalarida davlat xaridlarini moliyalashtirish jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, xaridlarning yirik hajmi, uzoq muddatli shartnomalar, yuqori qiymatdagi xomashyo va uskunalarga ehtiyoj hamda yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitoblarning murakkabligi bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda moliyalashtirish manbalarining tarkibi va ulardan foydalanish samaradorligini tahlil qilish korxonalarning likvidligi, moliyaviy barqarorligi va davlat buyurtmalarini o'z vaqtida bajarish imkoniyatlarini baholashda muhim ahamiyatga ega.

O'zbekistonda davlat xaridlari tizimining raqamlashtirilishi, elektron xarid mexanizmlarining kengayishi va xarid jarayonlarida shaffoflikni oshirishga qaratilgan islohotlar sanoat kompaniyalarining davlat buyurtmalaridagi ishtirokini yanada faollashtirmoqda. Biroq davlat xaridlarini moliyalashtirishda korxonalarning o'z mablag'lari, jalb qilingan mablag'lar, bank kreditlari, avans to'lovlari va boshqa moliyaviy manbalardan foydalanish nisbatlari turlicha bo'lib, ularning har biri kompaniyaning moliyaviy holatiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli amaldagi moliyalashtirish mexanizmlarini real ma'lumotlar asosida o'rganish va mavjud muammolarni aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, sanoat kompaniyalarida davlat xaridlarini moliyalashtirishning amaldagi holatini kompleks baholash orqali moliyalashtirish manbalari tarkibini, to'lovlarning tashkil etilish xususiyatlarini, moliyaviy risklarni hamda mavjud mexanizmlarning samaradorligini aniqlash imkoniyati yaratiladi. Bunda yirik sanoat kompaniyalarining ochiq moliyaviy va xarid ma'lumotlaridan foydalanish davlat xaridlarining real moliyaviy holatini obyektiv baholashga xizmat qiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi sanoat kompaniyalarida davlat xaridlarini moliyalashtirishning amaldagi holatini tahlil qilish, mavjud moliyalashtirish manbalari va to'lov mexanizmlarini baholash hamda

ularning moliyaviy barqarorlikka ta'sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqot natijalari asosida davlat xaridlarini moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish va sanoat kompaniyalarining moliyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish bo'yicha tegishli xulosalar shakllantiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Обзор литературы/Literature review).

Davlat xaridlarini moliyalashtirish masalasi, avvalo, davlat xaridlarining institutsional tuzilishi va buyurtmachilarning huquqiy maqomi bilan bog'liq. O'zbekiston Respublikasining amaldagi "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonunida davlat buyurtmachilari byudjet va korporativ buyurtmachilarga ajratilgan bo'lib, korporativ buyurtmachilar tarkibiga ustav fondi yoki ustav kapitalida davlat ulushi 50 foiz va undan ortiq bo'lgan yuridik shaxslar ham kiritilgan [1]. Mazkur yondashuv davlat xaridlarini faqat byudjet mablag'lari doirasidagi jarayon sifatida emas, balki davlat ishtirokidagi korxonalar moliyaviy faoliyatining ham muhim yo'nalishi sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

OECD tadqiqotlarida davlat xaridlari davlat moliyasining muhim tarkibiy qismi sifatida baholalanib, xaridlarning samaradorligi xarajatlarni boshqarish, raqobat, shaffoflik va risklarni boshqarish mexanizmlariga bevosita bog'liqligi ta'kidlangan [2]. Ayniqsa, murakkab va uzoq muddatli shartnomalarda ta'minot zanjiri, bozor sharoitlari hamda shartnoma qiymati bilan bog'liq moliyaviy va operatsion risklarni oldindan baholash zarurligi qayd etilgan.

Davlat xaridlarining iqtisodiyotdagi ko'lami ham ushbu yo'nalishning moliyaviy ahamiyatini oshiradi. OECD ma'lumotlariga ko'ra, davlat xaridlari davlat xizmatlarini ko'rsatish va davlat siyosatini amalga oshirishda katta miqdordagi resurslarni safarbar etadi. Shu sababli xaridlarning rejalashtirilishi va moliyalashtirilishi davlat mablag'laridan foydalanish samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi [3].

Aylanma kapitalni boshqarish nazariyasida esa korxonaning likvidligi va rentabelligi pul mablag'lari, debitorlik qarzlari, zaxiralar va kreditorlik majburiyatlarining aylanish tezligiga bog'liq holda shakllanadi. Jaworski va Czerwonka tomonidan amalga oshirilgan meta-tahlil 43 ta ilmiy tadqiqot va qariyb 62 mingta korxona ma'lumotlarini umimlashtirib, pul mablag'larining aylanish sikli bilan korxona rentabelligi o'rtasida umumiy manfiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatgan [4]. Bu natija davlat xaridlarida mablag'larning uzoq vaqt davomida "muzlab qolishi" korxonaning moliyaviy natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini nazariy jihatdan asoslaydi.

2024-yilda e'lon qilingan tadqiqotlarda ham aylanma kapitalni boshqarishning korxona faoliyati natijalariga ta'siri tasdiqlangan. Xususan, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar korxonalari bo'yicha o'tkazilgan qiyosiy tahlilda pul mablag'larini aylantirish sikli korxona faoliyati samaradorligi bilan teskari bog'liqligi aniqlangan. Tadqiqotda zaxiralarni saqlash muddati, debitorlik va kreditorlik majburiyatlari davri korxonaning moliyaviy natijalariga turlicha ta'sir qilishi ko'rsatilgan [5].

Ishlab chiqarish korxonalari misolida olib borilgan tadqiqotlar ham mazkur masalaning dolzarbligini kuchaytiradi. Garg va Singh Hindistonning 419 ta ishlab chiqarish kompaniyasining 2003–2022-yillardagi ma'lumotlari asosida aylanma kapitalni boshqarish ko'rsatkichlari korxonalarining moliyaviy natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishini aniqlagan [6]. Ushbu xulosa sanoat kompaniyalarida davlat xaridlarini moliyalashtirishni o'rganishda xarid xarajatlari bilan aylanma kapital harakati o'rtasidagi bog'liqlikni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Davlat xaridlarida to'lov muddatlari va pul oqimlarini boshqarish masalasi ham alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. OECDning davlat xaridlari bo'yicha so'nggi tahlillarida yetkazib beruvchilarning pul oqimini barqarorlashtirish uchun o'z vaqtida va samarali to'lov mexanizmlarining muhimligi qayd etilgan. Elektron hisob-fakturalar, avans to'lovlari va reverse factoring kabi mexanizmlar yetkazib beruvchilarning mablag'larni tezroq olishiga yordam berishi mumkinligi ko'rsatilgan [7].

Jahon bankining zamonaviy xarid siyosatida ham yetkazib beruvchilarga to'lov bilan bog'liq risklarni kamaytirish masalasiga

katta e'tibor qaratilmoqda. 2025-yildan boshlab xarid tizimini takomillashtirish doirasida ayrim yirik shartnomalar bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri to'lov imkoniyatlarini kengaytirish va yetkazib beruvchilarning to'lov risklarini kamaytirishga qaratilgan choralar joriy etilgan [8]. Bu yondashuv davlat xaridlarida moliyalashtirishni faqat mablag' manbasi sifatida emas, balki shartnoma ijrosining uzluksizligini ta'minlovchi mexanizm sifatida baholash zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekistonda korporativ buyurtmachilarning davlat xaridlaridagi o'rni ham alohida tadqiqot yo'nalishini talab qiladi. Amaldagi qonunchilikda korporativ buyurtmachilarning xaridlarni mustaqil rejalashtirishi, xarid tartib-taomillarini amalga oshirishi va tegishli shartnomalarni tuzishi nazarda tutilgan [9]. Bunday korxonalar xarajatlarni ko'p hollarda o'z moliyaviy resurslari hisobidan amalga oshirishi sababli ularning davlat xaridlarini moliyalashtirish mexanizmi byudjet buyurtmachilaridan farq qiladi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar davlat xaridlarining huquqiy-institutsional asoslari, xarid risklari va korxonalarda aylanma kapitalni boshqarish masalalarini nisbatan keng yoritgan. Biroq davlat ulushi yuqori bo'lgan sanoat kompaniyalarida davlat xaridlarini aynan o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirish, moliyalashtirish manbalari tarkibi, avans va yakuniy to'lovlarning aylanma kapitalga ta'siri hamda xaridlar bo'yicha to'lov intizomi masalalari kompleks tarzda yetarlicha tadqiq etilmagan. Shu jihatdan mazkur tadqiqotning ilmiy yo'nalishi mavjud adabiyotdagi ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratiladi.

Tadqiqotni amalga oshirishda foydalanilgan usullar (Методы/Methods).

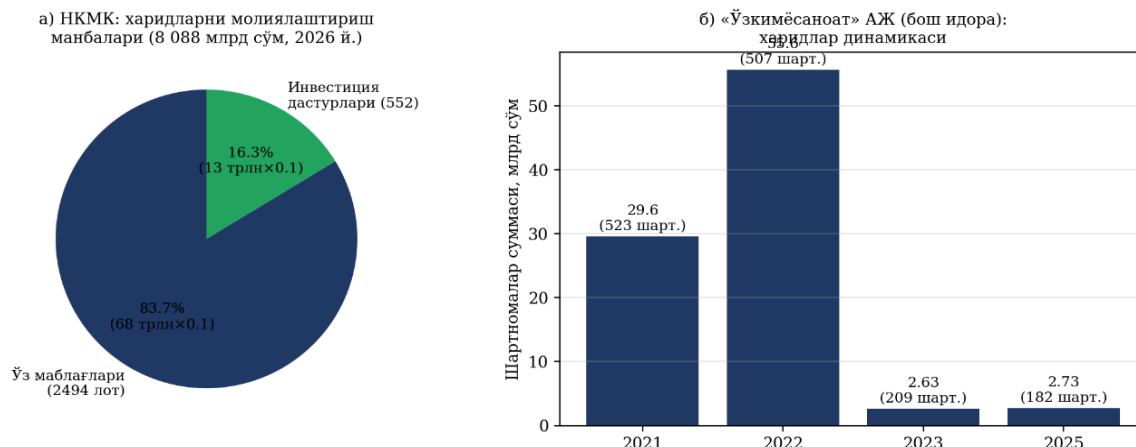
Tadqiqotda sanoat kompaniyalarida davlat xaridlarini moliyalashtirishning amaldagi holatini baholash uchun tizimli, qiyosiy va moliyaviy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini davlat ulushi mavjud yirik sanoat kompaniyalarining ochiq moliyaviy hisobotlari, davlat xaridlari bo'yicha ma'lumotlari, normativ-huquqiy hujjatlar hamda rasmiy statistik ma'lumotlar tashkil etdi.

Tahlil jarayonida davlat xaridlarini moliyalashtirish manbalari, jumladan, korxonalarining o'z mablag'lari, jalb qilingan mablag'lar va boshqa moliyaviy resurslarning tarkibi hamda dinamikasi o'rganildi. Shuningdek, xarid hajmi va moliyalashtirish manbalari o'rtasidagi nisbat, to'lov muddatlari, avans to'lovlari va hisob-kitoblarning korxona aylanma kapitaliga ta'siri baholandi.

Tadqiqotda **guruhlash, taqqoslash, dinamik qatorlar tahlili, tarkibiy tahlil, koeffitsiyentlar usuli va statistik umumlashtirish** usullaridan foydalanildi. Mazkur usullar orqali sanoat kompaniyalarida davlat xaridlarini moliyalashtirishning mavjud holati, asosiy moliyaviy manbalar tarkibi va moliyaviy risklarning shakllanish omillari aniqlanib, mavjud muammolarni bartaraf etish bo'yicha xulosalar shakllantirildi.

Tahlil va natijalarlar (Анализ и результаты/Analysis and results).

Moliyalashtirish manbalari tarkibi. NKMK ma'lumotlari korporativ xarid moliyasining manzarasini aniq ko'rsatadi (1-rasm, a): 8 088 mlrd so'mlik xarid portfelining 83,7 foizi (6 771 mlrd, 2494 lot) korxonaning o'z mablag'lari hisobidan, 16,3 foizi (1 317 mlrd, 552 lot) investitsiya dasturlari doirasida moliyalashtirilgan. "O'zbekgidroenergo" va "O'zbekneftgaz" bosh idoralari kesimida esa barcha lotlar 100 foiz o'z mablag'lar hisobidan. Demak, korporativ buyurtmachining davlat xaridi — bu amalda korxona aylanma kapitalining sarflanish shakli: xarid moliyasidagi har qanday samarasizlik (asossiz narx, muzlatilgan mablag', kechikkan yetkazib berish) bevosita korxonaning moliyaviy natijasiga va pirovardida davlat aktivlari qiymatiga ta'sir qiladi.

Манба: data.egov.uz расмий датасетлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби. НКМК бўйича 2026 йил жорий даври; Ўзкимёсаноат — йил якунлари (2024 тўлиқ эмас).

1-rasm. Moliyalashtirish manbalari (NKMK) va markazlashgan xaridlar dinamikasi ("O'z kimyosanoat" AJ)

Xarid kanallari tarkibi. NKMK portfelida qiymat bo'yicha 63,1 foiz "elektron do'kon" kanali orqali (5 102 mlrd so'm, 1138 lot), 36,6 foiz to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar orqali (2 958 mlrd, 1897 lot) o'tgan; tanlov va auksionlarning birgalikdagi ulushi 0,4 foizdan oshmaydi. Boshlang'ich narx va shartnoma summasi aynan teng yuklanganini inobatga olsak, raqobatli narx pasayishi mexanizmi bu portfelida amalda ishlamagan. Bu kuzatuv avvalgi tadqiqotimizda aniqlangan tendensiya [5] bilan hamohang: sanoat segmentida katta qiymat raqobatsiz kanallarda harakatlanadi, raqobatli tartib-taomillar esa kichik xaridlarga surilgan.

Markazlashuv dinamikasi. "O'z kimyosanoat" AJ bosh idorasi kesimidagi vaqt qatori (1-rasm, b) xarid funksiyasining keskin detsentralizatsiyasini ko'rsatadi: 2021–2022-yillarda bosh idora orqali yiliga 500 dan ortiq shartnoma va 29,6–55,6 mlrd so'mlik xarid o'tgan bo'lsa, 2023-yildan bu ko'rsatkich 180–210 shartnoma va 2,6–2,7 mlrd so'mgacha tushgan — qiymat bo'yicha yigirma baravar qisqarish. Xaridlar sho'ba korxonalar darajasiga ko'chgan. Moliyaviy boshqaruv nuqtayi nazaridan bu ikkiyoqlama hodisa: bir tomondan, qaror qabul qilish xarid ehtiyojiga yaqinlashadi; ikkinchi tomondan, ko'lamdan tejash imkoniyati yo'qoladi va xolding darajasidagi narx nazorati zaiflashadi — markazlashtirilgan xarid operatorlari orqali ulgurji xarid qilish xalqaro amaliyotining [3] afzalliklari foydalanilmay qolmoqda.

To'lov-hisob yuki. Amaldagi tartibda korporativ buyurtmachi savdoda ishtirok etish uchun boshlang'ich narxning 3 foizi miqdorida zakalat kiritadi, shartnoma tuzilgach esa uning to'liq qiymatini kliring hisobvarag'iga o'tkazadi; mablag' tovar qabul qilingunga qadar muzlatilgan holda turadi [6]. Valyuta birjasining choraklik hisoboti keysi ko'rsatganidek, bu tartib hatto kichik xaridlarda ham likvidlikni

band qiladi; sanoat ko'lamida esa yuk sezilarli: masalan, yillik 8 trln so'mlik portfel o'rtacha 30 kun kliringda tursa, aylanma mablag'ning yillik 22 foizlik alternativ qiymatida bu taxminan 145 mlrd so'mlik yashirin xarajatni anglatadi (hisob-kitob illyustrativ xarakterga ega). Bu yukni kamaytirishning real vositalari — naqd zakalat o'rni bank kafolati va sug'urta polisini teng qabul qilish, uzoq siklli shartnomalarda bosqichli to'lovga o'tish [4; 5].

Xulosa va takliflar (Выводы и предложения/Conclusion).

Birinchidan, korporativ buyurtmachilar xaridlari deyarli to'liq o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi — shu bois davlat xaridlari siyosati korporativ segmentda aylanma kapital boshqaruvi siyosati bilan yaxlit qaralishi, xarid samaradorligi ko'rsatkichlari korxonaning moliyaviy ko'rsatkichlari bilan bog'lab tahlil etilishi lozim.

Ikkinchidan, sanoat xaridlari qiymatining mutlaq qismi raqobatsiz yoki cheklangan raqobatli kanallardan o'tmoqda; yirik xaridlarda raqobatli tartib-taomillar qamrovini kengaytirish — tejamkorlikning asosiy foydalanilmagan zahirasi.

Uchinchidan, xarid funksiyasining detsentralizatsiyasi sharoitida xoldinglar darajasida markazlashtirilgan xarid operatorini tashkil etish (standart nomenklatura bo'yicha) ko'lamdan tejashni qaytarish imkonini beradi.

To'rtinchidan, kliringda mablag'larning muzlatilishi korporativ segmentda aylanma kapitalga sezilarli yashirin yuk yaratadi; naqd zakalat o'rni bosuvchi kafolat vositalarini va bosqichli to'lov mexanizmini joriy etish — moliyaviy mexanizmni takomillashtirishning ustuvor yo'nalishi. Keyingi tadqiqotda ushbu yukning miqdoriy bahosi korxonalarning moliyaviy hisobotlari bilan bog'lab chuqurlashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar (Литературы/ References):

- O'zbekiston Respublikasi. "Davlat xaridlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, O'RQ-684-son, 22.04.2021.
- OECD. Managing Risks in the Public Procurement of Goods, Services and Infrastructure. OECD Public Governance Policy Papers, No. 33. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/45667d2f-en.
- OECD. Government at a Glance 2023: Size of Public Procurement. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/3d5c5d31-en.
- Jaworski, J., Czerwonka, L. Profitability and working capital management: a meta-study in macroeconomic and institutional conditions. Decision, 2024, Vol. 51, No. 1.
- Working capital management and firm performance: A comparative analysis of developed and emerging economies. Borsa Istanbul Review, 2024, Vol. 24, Issue 3, pp. 634–642. DOI: 10.1016/j.bir.2024.03.004.
- Garg, M.C., Singh, M. Does Working Capital Management Affect Financial Performance: Empirical Evidence of Indian Manufacturing Sector? 2024. DOI: 10.1177/2516600X241245808.
- OECD. Implementing the OECD Recommendation on Public Procurement in OECD and Partner Countries. Paris: OECD Publishing, 2025.
- World Bank. Annual Report 2025: New WBG Procurement Guidelines – Driving Value, Jobs, and Innovation. Washington, DC: World Bank, 2025.
- O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi bo'yicha sharh. Davlat xaridlari to'g'risidagi qonunning yangi tahririda korporativ buyurtmachilar va xaridlarni rejalashtirish tartibi. Norma.uz, 2021.